

**ЦЕЙ МИТЕЦЬ ВНІС СВОЮ ЧАСТКУ
В РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ**
(Нове про композитора М. Вербицького)

У статті розглядаються твори українського композитора середини ХІХ століття Михайла Вербицького, які з різних причин не були проаналізовані дослідниками і не виконувалися хоровими колективами. Йдеться про духовні хори композитора і патріотичну хорову пісню «Ще не вмерла України...», яка з 1991 р. стала гімном України. Поштовхом до написання цієї статті була поява компакт-диска «Михайло Вербицький. Духовні твори», які високопрофесійно виконує Камерний хор «Київ» у яскраво художній інтерпретації Миколи Гобдича – народного артиста України, лауреата Державної премії імені Т. Шевченка. Стаття буде корисною для студентів музичних вузів, молодих педагогів, що читають курс історії української музики та широкому колу читачів.

Ключові слова: літургія, хори на духовні тексти, «Перемишльська учительсько-дяківська музична школа».

The article examines works by Ukrainian composers mid-nineteenth century Michael Verbitsky, who for various reasons have not been analyzed by researchers and choirs performed. It is about spiritual choirs choral composer and patriotic song «Ukraine have died ...», which in 1991 became the anthem of Ukraine. The impetus for writing this article was the appearance of the CD «Michael Verbitsky. Sacred Music», which performs professionally Chamber Choir «Kyiv» in bright artistic interpretation Nicholas Hobdych – People's Artist of Ukraine, laureate of the State Prize of Taras Shevchenko. The article will be useful for students of musical schools, young teachers who read the course of history of Ukrainian music and readers.

Key words: liturgy Choirs on spiritual texts «Przemysl Teachers-cantoral music school».

У наш час – на початку ХХІ століття – відбувається постійний перегляд духовних цінностей. Постає питання, що взяти у нинішню діючу художню культуру з минулого. Музичні твори попередніх століть ніби «пересіваються», «пересортуюються». Такий відбір роблять музикознавці, педагоги вищих навчальних закладів, виконавці, а остаточно «затверджує» процес «переоцінки цінностей» сучасне мистецьке життя.

Подібний «екзамен» склав доробок нашого композитора Михайла Вербицького (1815–1870), творча діяльність якого припала на середину ХІХ століття – на часи, не дуже сприятливі для розвитку української національної культури, особливо на Західній Україні, що входила до Австро-Угорської імперії. І ще одне: композитор прожив майже все своє життя у прикордонному Перемишлі (чи його околицях), який переходив від однієї держави до іншої. У 1945 р. уряд СРСР передав його Польщі. На щастя частина музичної культури, що там витворилася, залишилася в Україні (подібно й Лемківщина: територіально – в Польщі, а культурно й духовно – в Україні).

На сьогодні одна частина творчої біографії та ряд музичних творів Михайла Вербицького є відомими, інша ж залишилася маловідомою або зовсім

невідомою. Якщо коротко проаналізувати літературу про цього композитора, то зазначимо таке. Першу статтю про композитора М. Вербицького написав у 1920 р. С. Людкевич [5], який тільки поставив питання про потребу збирати музичні матеріали і робити перші спроби аналізу його творчості. У 1934 р. з'явилася ще одна стаття Людкевича «Михайло Вербицький та українська суспільність», в якій дано оцінку творчості композитора: «Михайло Вербицький – це перший піонер української музики на Галицькій Україні в 40-х роках ХІХ століття, коли у нас ще не було ні Лисенка, ні «Запорожця за Дунаєм», ні «Вечорниць» Ніщинського» [5, 243]. Для нас важливим є таке висловлювання С. Людкевича: «Михайло Вербицький є найбільшим нашим після Бортнянського духовним хорovým композитором, творцем хорového стилю в Галичині. Він найкраще перейняв дух і техніку духовної музики Бортнянського, а такі твори, як «Іже херувими», «Достойно», «Отче наш» або й світські пісні, як «Дай, дівчино», «Поклін», «Де Дніпро наш», «Заповіт» є і донині непередаваними перлинами хорОВОЇ нашої музики» [5, 243]. Людкевич дав оцінку і духовній музиці Вербицького із загальноукраїнських позицій її розвитку: «Вербицький став послідовником Бортнянського, його наступником, духовним сином (це велика честь)».

Л. Архімович у своїй праці «Українська класична опера» (опубліковано в 1957 р.) розглядає музику до театральних вистав М. Вербицького [1]. На шести сторінках дослідження авторка веде мову про музику Вербицького до театральних вистав, у центрі уваги музика до п'єси «Підгіряни», відзначена на композиторському конкурсі. Л. Архімович зазначає, що розквіт театральних справ на Західній Україні припав на кінець 40-х і другу половину 60-х рр. В обох періодах Вербицький активно співпрацював з театром. Важливо, що дослідниця брала не тільки самі матеріали про авторів драматичних і музичних творів, відгуки на театральні постановки тощо, але й скористалася текстом кандидатської дисертації Й. Волинського «Михайло Вербицький і розвиток української музичної культури в Галичині у ХІХ столітті (20–60-ті роки)» (дисертація захищена у 1956 р.).

Нарис про життя і творчість М. Вербицького написала М. Загайкевич у 1961 р. [2]. Тут багато місць творчої біографії композитора уточнено й доповнено, вміщено нотні приклади, що полегшують читачеві осмислити теоретичні викладки автора. На жаль, нічого не сказано про твори Вербицького на духовні тексти. У «Історії української дожовтневої музики» групи авторів є невеликий розділ про М. Вербицького [3]. Найбільш повний матеріал про М. Вербицького вміщено в «Історії української музики» (в шести томах. – Т. 2) [4].

У даній статті ми зробимо акцент на невідомому, хоча будемо наводити деякі факти, подані в названих вище виданнях. Михайло Вербицький народився у селі Улючі біля Перемишля у родині священика. З десяти років виховувався у єпископа Івана Снігурського, свого родича. Навчання музики проходило у музичній учительсько-дяківській школі в Перемишлі, юнак також брав приватні уроки у чеського композитора і диригента Алоїза Нанке, постійно співав у хорах. У цій школі здобули музичну освіту багато українських юнаків, згодом хорОВИХ диригентів, композиторів і педагогів. Вербицький називав цю школу малою консерваторією, бо вона досить швидко стала справжнім вогнищем української хорОВОЇ культури – і церковної, і світської. Тут навчалися композитори Іван Лаврівський, Віктор Матюк, Анатоль Вахнянин, хорОВІ діячі Іван Сінкевич, Яків Нерунович, Костянтин Матезонський – згодом відомі на Західній

Україні люди, та ще багато інших музикантів. Роль Перемишльської музичної школи для української музичної культури ХІХ століття була дуже ваговою.

Ще у 1820-ті рр. із Петербурга до Перемишля привезли ноти хорових творів Бортнянського, згодом, наприкінці 40-х рр., театральні трупи Галичини мали в своєму репертуарі твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка та інших. У 30-ті роки, будучи семінаристом у Львові, Вербицький захопився творчістю Ю. Федьковича та М. Шашкевича і навіть включився до протестного руху. Боротьба велася студентською молоддю, інтелігенцією з усією серйозністю і завершилася певними успіхами, зокрема впровадженням у церковний спів багатоголосся й конкретно хорової музики Бортнянського та Веделя.

Отже, Вербицький здобув досить добру музичну освіту як на 1830-ті рр., його педагог А. Нанке і товариш, чеський композитор Ф. Лоренц сприяли формуванню його професійних засад. У середині 40-х рр. Вербицький повертається до Перемишля, де обіймає посаду секретаря канцелярії єпископа. Його творчі плани пов'язані з написанням духовної музики, митець прагне дати зразки нової української музики для церкви.

Саме на цьому зосередимо нашу увагу, оскільки у минулі радянські часи розмови на таку тему не проводилися, духовна музика не виконувалася і не досліджувалася. Зараз у зв'язку з виходом компакт-диску із духовними творами Вербицького, зокрема з Літургією і хоровим концертом «Ангел вопіяше», це стало можливим. Слухаючи ці твори, переконуємося, що вони написані за новими, романтичними нормами. Тут поєднано і високий професіоналізм, близький до західноєвропейських романтиків першої половини ХІХ століття, і новий український народнопісенний тематизм. Загалом духовна музика Вербицького яскрава: то урочисто піднесена, то лірично-ніжна, то внутрішньо зосереджена. Мелодії творів національно визначені. Якщо в гармонії композитор близький до романтиків, то у музичних формах – до класиків (тричастинні, рондоподібні).

Звернення Вербицького до духовної музики було природним явищем, бо він виховувався у такому середовищі. Знаємо, що творів у цьому жанрі в композитора є чимало, але поки нам доступні Літургія та духовний концерт «Ангел вопіяше», виконані Муніципальним хором «Київ» і записані на компакт-диск. Навіть ці твори суттєво змінюють думку сьогоднішніх музикантів про творчий потенціал М. Вербицького – композитора середини ХІХ століття.

Літургія написана в 1847 р., тут є 16 номерів. Це – велика композиція, що будується на образних, темпових, і мелодико-фактурних контрастах. Частина І «Єдинородний Сине» починається урочисто-просвітленою темою (яскравий, величний почин), потім дається лірична тема, а за нею звучить побудова, що витримана у мінорних тонах (остання перегукується з деякими музичними темами М. Глінки – йдеться про застосування мінорних субдомінант у мажорному ладі). Далі звучить урочиста тема на слова «Смертію смерть поправ», потім – речитатив на м'якому хоровому фоні і завершує частину спокійна, лірико-епічна музика. Частина ІІ «Святий Боже» порівняно невелика, її крайні розділи побудовані на красивій лірико-романтичній темі, середина «Слава Отцю і Сину» досить жвава і контрастна за характером.

Частина ІІІ «Алілуя» включає в себе великий речитативний фрагмент, потім викладається красива музична тема, в якій відчутні пісенно-романсові інтонації, вона проводиться кілька разів у різних тембрових барвах: то усім хором, то тільки жіночим складом хору тощо. У цілому музика світла. Наступна,

частина V, починається м'яким речитативом на фоні хору, потім з'являється просвітлено-лірична тема. «Іже херувими» (частина VI) витримана у лірико-оповідному ключі, від куплета до куплета характер музики майже не змінюється, це прекрасне ліричне адажіо, тільки наприкінці на текст «Яко да царя» музика набуває збудженого й активного характеру (в окремих місцях, зокрема у секвенційному розгортанні, вона перегукується з творами А. Веделя).

Частина IX «Милість миру (спокою)» починається речитативом, а далі звучить тиха, спокійна, задушевна тема, в подальшому музика набуває активних рис, розвиток стає напруженим, особливої гостроти досягає композитор в кульмінації, де застосовано ряд секвенцій та дисонуючих гармоній; крім того, даються зіставлення мажорних і мінорних фрагментів. Остання тема цього номера лірична, м'яка, сповнена романсових інтонацій. Молитву «Отче наш» (частина XI) Вербицький написав у величних, зосереджених тонах, вона сповнена глибоких роздумів, внутрішньої стриманості. «Хваліте ім'я Господнє» (частина XIII) – лірика, сповнена глибоких почуттів, широкого мелодичного розгортання, вона близька до хорової творчості західноєвропейських композиторів-романтиків, зокрема Шуберта і Шумана. «Да ісполнятся уста» (частина XIV) має жвавий характер, це своєрідне скерцо. «Буди ім'я Господнє» (частина XV) має велично-урочистий характер, дещо виокремлюється тільки лірична середина. Остання, XVI частина Літургії витримана в урочистих тонах, вона певною мірою перегукується з частиною I «Єдинородний Сине».

Зупинимося на невеликому хоровому творі «Ангел вопіяше» (рік написання невідомий), який близький до окремих хорових концертів Д. Бортнянського. В одностайному творі Вербицького є п'ять невеликих розділів, написаних за принципами образного, фактурного і темпового контрастів (саме ці риси наближають хор «Ангел вопіяше» до хорових концертів Бортнянського, зокрема до початку концерту № 19). Наприклад, перший розділ «Ангел вопіяше» витримано у спокійно-величних тонах, тут панує світла емоційність. Фактура викладу музичної теми гармонічна, акорди розташовані широко, низький регістр басів поєднано із середніми регістрами інших голосів хору. Темп повільний, ритміка спокійна. Все спрямовано на формування лірико-зосередженої образності.

Другий розділ хору «Ангел вопіяше» – швидкий, активний. Він короткий, але необхідний образний контраст тут досягнутий. За ним слідує третій – сповнений ліричних почуттів, у якому композитор використав українські пісенно-романсові інтонації. Ця лірична образність певною мірою перегукується із хоровими творами романтиків (Ф. Шуберта, Р. Шумана). Цю тему змінює інша, сповнена активності й динаміки (четвертий розділ), вона підводить до поліфонічного п'ятого розділу твору, яким по-святковому велично завершується прекрасний твір Вербицького «Ангел вопіяше», сповнений справжньою Великодною радістю.

На компакт-диску є ще три твори на Великодню тематику, названі «Христос воскрес». За характером музики вони різні, хоча витримані в одному святковому ключі. Припустимо, що вони могли входити до «Воскресенського канону», який будується як сюїта, об'єднана образами святкової світлої радості.

Якщо духовна музика М. Вербицького не була відомою ні фахівцям, ні слухачам, то інші жанри – хоровий, музично-театральний – більш відомі (тому ми тут їх обминаємо). У радянські часи не можна було виконувати хорову пісню «Ще не вмерла України і слава, і воля». Відомо, що у 1860-ті рр. Вербицький в своїй творчій діяльності досягає другої кульмінації. Серед вершин-

них творів назвемо кантату «Заповіт» на слова Т. Шевченка, музику до драми «Підгір'яни», відзначену на композиторському конкурсі, та цілий ряд інших композицій.

У центрі нашої уваги хор «Ще не вмерла України ...». 1861 р. – відміна кріпацтва в Російській імперії, помирає Тарас Шевченко (у травні перевозять його тіло в Україну). Ці та інші події спричинюють активізацію суспільно-політичного життя на східних українських землях. Прогресивна інтелігенція посилила свою боротьбу проти царату. Молодий поет Павло Чубинський у 1862 р. написав вірш «Ще не вмерла України ...», який потрапив до розряду крамольних (автору тоді виповнилося тільки 22 роки). Про публікацію твору в Центральній Україні не могло бути й мови, текст переслали до Львова у журнал «Мета», який замінив петербурзький журнал «Основа» («Основу» закрито в 1862 р.). Отже, серед публікацій «Мети» – вірш «Ще не вмерла України ...».

1864 р. з'явився хоровий твір «Ще не вмерла України ...», який написав вже добре відомий на той час композитор М. Вербицький, митець з великим досвідом. Твір відразу ж був сприйнятий як патріотична пісня. Але шлях до всезагального визнання був тривалим і тернистим: у царській Росії та в Радянському Союзі він був під забороною. В Австро-Угорщині та у Польщі він також не виконувався публічно. Тільки в Українській Народній Республіці його публікували й виконували офіційно і, звичайно, в Незалежній Україні звучить вільно, є Державним гімном. Для композитора і поета – це велике щастя.

М. Вербицький писав свій твір «Ще не вмерла України і слава і воля» як пісню волі, як композицію, що закликає до боротьби, яка вселяє віру в краще майбутнє. Музикою передано ряд образів: урочисто-величний, рішуче-дійовий та спокійно-епічний. Перший образ створено піднесено-мажорним ладом, його просвітленим звучанням (зокрема, чистих тризвучних акордів), велич музиці надає широко розгорнута мелодія, підтримувана іншими голосами. Спокійно-епічні звучання даються у мінорних закінченнях. Найбільш активні місця є на початку приспіву, де композитор дає і ладово-загострені інтонації та маршовий пульс. В музиці гімну відчуваємо героїку козацьких пісень, що виражена в мелодії та супровідних до неї інших голосах, та епічно-величні звучання, що підкреслюються в мінорних місцях твору.

Як і належить гімну, гармонія є повнозвучною, але нескладною; подібно простим є і тональний план (до мажор і ля мінор). Дані тональності кілька разів чергуються між собою, а це значить, що композитор хоче бути зрозумілим для усіх. М. Вербицький орієнтувався на український фольклор, на народне музичне мислення. Творення хору «Ще не вмерла України...» відбувалося як акція непокори, як голос патріота, який у далеких 1860-х рр. втілював свою мрію про Українську державність, вірив, що вона таки прийде.

Література

1. *Архімович Л.* Українська класична опера / Л. Архімович. – К.: Держ. вид-во образотворч. мистецтва і муз. літератури, 1957. – С. 105–112.
2. *Загайкевич М.* М.М. Вербицький. Нарис про життя і творчість / М. Загайкевич. – К.: Держ. вид-во образотворч. мистецтва і муз. літератури, 1961. – 49 с.
3. *Історія української дожовтневої музики; [заг. ред. О. Шреєр-Ткаченко].* – К.: Музична Україна, 1969. – С. 299–307.
4. *Історія української музики: [в 6 т.].* – К.: Наукова думка, 1989. – Т. 2.
5. *Людкевич С.* Дослідження. Статті. Рецензії. – К.: Музична Україна, 1973.